पीति वाच्यम्। तत्रेच्छोत्पादस्येष्टत्वात् क्षणविलम्बस्य यथार्थनिर्णयत्वादिति अन्यदृत्यनेनाक्षरसः सूचितः। बलवदनिष्टाजनकत्वज्ञानमिति। अत्रापि तद्धर्मप्रकारक द्वेषोत्तरेच्छायां तद्धर्मावच्छिन्नाजनकत्वज्ञानं कारणं तादृश द्वेषानुत्तरेच्छायां तु तद्धर्मप्रकारकद्वेषाभावः कारणमिति निष्कर्षोबोध्यः। मूले कस्य चिन्मत इत्यनेनाक्षरसः सूचितः। न च बलवदनिष्टानुबन्धित्वज्ञानत्वस्य हेतुतावच्छेदकत्वे बलवदनिष्टजनकत्वप्रकारतानिरूपिताभावविशेष्यताशालित्वादेस्तादृशनिरूप्यनिरूपकभावघटितत्वेन गौरवात्तदघटितबलवदनिष्टसाधनत्वज्ञानाभावत्वेनैव हेतुत्वं युक्तम्। नचाप्रामाण्यज्ञानानाक्रान्तिबलवदनिष्टानुबन्धित्वज्ञानत्वापेक्षया प्रामाण्यनिश्चयानाक्रान्तितदनुबन्धित्वज्ञानत्वस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वे गौरवमिति वाच्यम्। युद्धादौ बलवदनिष्टसाधनत्वसन्देहेऽपीच्छाप्रवृत्त्योरुदयाद्बलवदनिष्टानुबन्धित्वनिश्चयस्यैवेच्छाप्रतिबन्धकतायास्तदननुबन्धित्वसंशयस्यापि प्रतिबन्धकतायाश्च वाच्यतया च विपरीतगौरवादिति। न च बलवदनिष्टानुबन्धित्वज्ञानस्याप्रवर्त्तकत्वे तद्विषयस्य विध्यर्थत्वाभावात् "न कलञ्ज भक्षयेदित्यादि"—वाक्यानामप्रामाण्यापत्तिरिति वाच्यम्। तज्ज्ञानस्य प्रवृत्तिजनकत्वाभावेऽपि प्रवृत्तिप्रतिबन्धकबलवदनिष्टसाधनत्वज्ञानविघटकत्वेन प्रवृत्तिप्रयोजकत्वात् प्रवृत्तिप्रयोजकज्ञानविषयस्य विध्यर्थत्वानपायात्। अत्र यद्यपि यत्र प्रथमक्षणे द्वेषः द्वितीयक्षणे फलेच्छा तृतीयक्षणे फलसाधनताज्ञानं तत्र तृतीयक्षणे द्वेषनाशाद्भवत्येव चतुर्थक्षणे उपायेच्छा। यत्र फलेच्छादिक्रमेणैवोत्पत्तिस्तत्र फलेच्छारूपकारणाभावादेव नोपायेच्छा। एवमन्यत्रापि। आत्मविशेषगुणानां यौगपद्यानङ्गीकारादिति बलवदनिष्टानुबन्धिज्ञानस्य द्वेषस्य वा प्रतिबन्धकत्वं न युक्तं न युक्तञ्च बलवदनिष्टानुबन्धित्वज्ञानस्य हेतुत्वं तत्रापि द्वितीयक्षणान्तरितेऽपि द्वेषे इच्छाप्रवृत्त्योरनुदयस्यानुभविकतया ज्ञानयोरेव वा यौगपद्यमिति ध्युपगमाद्वा पूर्वोक्तप्रतिबन्धकत्वस्य हेतुत्वस्य वाक्यकारमिति ध्येयम्"।

यद्वचिन्तामणौ तु यथा। तत्र कृतिसाध्यत्वनिश्चयस्य चिकीर्षादिहेतुत्वम् पूर्वं पक्षीकृत्य अत्रोच्यते इत्यादिना स्वमतसिद्धं कारणं दर्शयित्वा सिद्धान्तितं यथा। "विषभक्षणादिव्यावर्त्तक कृतिसाध्यत्वज्ञाने इष्टसाधनत्वं विषयतावच्छेदकं लाघवात् न तु स्वविशेषणवत्ताप्रतिबन्धज्ञानजन्यत्वं गौरवात् न च सिद्धासिद्धयोरन्यतरस्य साध्यत्वसाधनत्वयोर्विरोधः निर्विशेषितयोरविरोधात् पाकोऽसिद्धः साध्यः सिद्धः साधनञ्चेत्यनुभवात् तदा साध्यत्वं हि तदा साधनत्वविरोधि नियमतस्तेनैव तस्य प्रतिक्षेपात् सहानवस्थानियमात् न तु साधनत्वस्य अन्यदा साधनत्वस्य वा तयोरप्रतिक्षेपात् अन्यदासाधनत्वेऽपि साधनत्वमस्त्येव सामान्यभावे विशेषाभावप्रसङ्गात् एवन्तदासिद्धत्वस्य तदाऽसिद्धत्वेन विरोधः नियमयस्तस्यैव प्रतिक्षेपात् न तु सिद्धत्वमात्रेण अन्यदापि तत्र सिद्धत्वाभावप्रसङ्गात्। निर्विशेषितयोर्विरोधे च सिद्धत्वासिद्धत्वयोरान्यतरदेव पाकादौ स्याद्न तु समयभेदेऽप्युभयम् न च तदा कृतिसाध्यत्वे सति तदेष्टसाधनत्वज्ञानं प्रवर्त्तकम्। अतएव "वाजपेयेन यजेतेत्यत्र" यागस्य करणावस्थायां सिद्धत्वेन वाजपेयस्य न साध्यता एकदाद्वयविरोधादिति कर्मनामधेयत्वं न तु करणस्य सिद्धत्वेन साध्यत्वविरोधः यागस्वरूपे तयोः सत्त्वात् अत्र विरुद्धयोरवच्छेदभेदमादायैकत्र प्रतीतिःस्यात् नच कृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वयोः समयभेदमादाय प्रतीतिरस्तु तथा सिद्धाभावादिति चेत् न साध्यत्वसाधनत्वयोरविरोधस्योक्तत्वात् एवं सिद्धासिद्धत्वयोर्भावाभावरूपत्वेऽपि न विरोधः एकधर्मिगतत्वेन मानसिद्धत्वात्। एवं संयोगतदभावयोरिवेन प्रकारेण ययोर्विरोधस्तेन तयोरेकधर्मिगतत्वं न प्रतीयते न तु रूपान्तरेणापीति। अपि च यदि साध्यत्वसाधनत्वयोर्विरोधस्तदापीष्टसाधनत्वेन कार्य्यसाधनत्वेन वा कार्य्यत्वं नानुमीयेत हेतुसाध्ययोर्विरोधेन सामानाधिकरण्याभावेन व्याप्त्यसिद्धेः पक्षे साध्यसाधनयोरन्यतरासत्त्वे बाधासिद्धयोरन्यतरप्रसङ्गाच्च। न च वाच्यमिदानीं मत्कृतिसाध्यत्वं साध्यम् अग्रे मदिष्टसाधनत्वं हेतुः, दैवाद्यनधीनत्वे सति यदग्रे मदिष्टसाधनं तदिदानीं मत्कृतिसाध्यमिति व्याप्तेः तथा च समयभेदमादाय साध्यत्वसाधनत्वयोरविरोध इति। इदानीमग्रिमपदार्थयोर्नानात्वादनुगतरूपाभावेन व्याप्तेरग्रहात् एवन्यायेनान्यत्रापि वस्तुसमयान्तर्भावेन साध्यत्वसाधनत्वयोरप्रतीतेः। प्रतीतौ वा समापीदानीं कृतिसाध्यत्वे सत्यग्रे इष्टसाधनत्वज्ञानं प्रवर्त्तकमस्तु। न च पाकसाध्येष्टत्वेन कृतिसाध्यत्वमनुमेयं असिद्धावस्थावतः पाकादिष्टानुत्पत्तेः पाकस्य सिद्धत्वमवगम्य तत्साध्यत्वमिष्टत्वावगन्तव्यम् असिद्धत्वञ्चावगम्य कृतिसाध्यत्वमिति सिद्धत्वासिद्धत्वयोर्विरोधोऽत्रापि दुर्वारः। अपि च अविशेषणधीजन्यकार्य्यताज्ञानाभावात् सुखे कथं चिकीर्षा न हि कृतिसाध्यताज्ञानमात्रात् वा सञ्जातवा-